

O udostępnianiu archiwaliów proveniencji prywatnej słów kilka

W dzisiejszym świecie zaawansowane narzędzia pozwalają na coraz szerszy, sprawniejszy i powszechny dostęp do informacji, zasobów danych znajdujących się w dyspozycji różnych podmiotów. Systemy ułatwiające ich pozyskiwanie są wciąż rozwijane.

Pozostaje jednak wciąż żywa i wzbudzająca szereg kontrowersji kwestia praw autorskich, nie zapominając przy tym o jakże ważkim problemie ochrony dóbr osobistych. Śledząc bieżące wydarzenia można odnieść wrażenie, iż organy stanowiące prawo skupiają się na powyższym w stosunkowo wąskim zakresie, szczególnie w materii praw autorskich (intelektualnych i majątkowych) twórców filmowych i muzycznych. Problem udostępniania materiałów archiwalnych, gromadzonych i przechowywanych przez archiwa historyczne, funkcjonuje raczej poza medialnym rozgłosem. Z racji dużej wagi zagadnienia, konieczne jest omówienie tych problemów, a także próba analizy, czy i w jakim stopniu dotychczasowe i aktualne przepisy odnoszą się do archiwaliów proveniencji prywatnej. Wreszcie, należałoby zaproponować wprowadzenie pewnych rozwiązań, które powinny w praktyce, również informacyjnej, znaleźć swoje miejsce, mimo wciąż postępującej liberalizacji dostępu do informacji i dóbr kultury.

Do archiwów państwowych spuścizny zaczęły napływać w zasadzie po zakończeniu II wojny światowej, w dużej mierze w wyniku realizacji postanowień Dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. *o przeprowadzeniu reformy rolnej*¹ oraz rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych (dalej: MRiRR) z dnia 1 marca 1945 r. *w sprawie wykonania dekretu*². W okresie międzywojennym opieka nad archiwami niepaństwowymi – prywatnymi ograniczała się w zasadzie do pomocy archiwistów w zakresie porządkowania tych materiałów. Na własność państwa przechodziły w nielicznych przypadkach także archiwalia prywatne, przede wszystkim rodzinno-majątkowe. Zainteresowanie archiwami prywatnymi wiązało się głównie z akcją zabezpieczenia zasobu archiwalnego, w tym właśnie archiwów osobistych i rodowych. Wynikało ono również z przepisów prawa archiwalnego z okresu międzywojennego. *Dekret Naczelnika Państwa z 7 lutego 1919 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami*³ pod opiekę państwa polskiego wziął także archiwalia prywatne w sytuacjach zagrożenia. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP)

¹ Dz. U. 1944 nr 4, poz. 17.

² Dz. U. 1945 nr 10, poz. 51.

³ Dz. Pr. P. P. 1919 nr 14, poz. 182.

poprzez swoje organy mogło interweniować w celu zapewnienia należytej opieki archiwaliom prywatnym, mogło je nabywać lub włączać jako części składowe bądź depozyty do archiwów państwowych za zgodą właściciela. Wydział Archiwów Państwowych MWRiOP zobowiązany był do udzielania osobom i instytucjom prywatnym wskazówek w zakresie przechowywania i konserwowania zbiorów. Archiwalia prywatne mogły być objęte opieką WAP na mocy porozumienia stron. Zbierano również informacje o archiwaliach, które pozostawały bez opieki. Zapis ten umożliwiał także włączenie takich zbiorów do zasobu archiwum państwowego. Niestety, regulacje dotyczące kwestii udostępniania były zbyt ogólne. Dostęp do archiwaliów przewidziano dla urzędników, naukowców, jak również osób prywatnych. Z jednym zastrzeżeniem. Artykuł 9 *Dekretu* mówił, iż każde ministerstwo przekazujące dokumentację do właściwego archiwum może zakwalifikować pewne działy lub poszczególne jednostki, jako akta tajne. Udostępniane były wyłącznie osobom posiadającym zgodę Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, co znacznie ograniczało grono użytkowników. Dopiero rozporządzenie MWRiOP z 16 maja 1928 r. *Przepisy archiwalne. Korzystanie z Archiwów Państwowych* oraz nowelizacja z roku 1935⁴ szerzej określało warunki udostępniania materiałów archiwalnych. W paragrafie pierwszym określono grupy osób, które „osobiście w archiwum mogą korzystać z materiałów archiwalnych dla celów naukowych, urzędowych lub prywatnych”. Zaliczono tutaj naukowców, osoby działające z polecenia instytucji naukowych oraz urzędników państwowych i komunalnych. Do bezpośredniego przeglądania akt w celach prywatnych dopuszczano inne osoby „w wypadkach wyjątkowych”, za zgodą dyrektora archiwum lub kierownika. Tacy użytkownicy zobowiązani byli w podaniu o udostępnianie materiałów archiwalnych zaznaczyć, w jakim celu będą korzystać z akt z zastrzeżeniem, iż nie będą udzielać informacji osobom postronnym, które nie są związane z daną sprawą. Akta wytworzone w ciągu ostatnich 50 lat mogły być udostępniane wyłącznie za zgodą Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Materiały archiwalne powstałe przed 50 laty (termin płynny) udostępniane były naukowcom, urzędnikom i innym osobom posiadającym pozwolenie dyrektora, oraz cudzoziemcom prowadzącym badania naukowe, z wyłączeniem dokumentacji tajnej oraz akt, co do których istniały określone zastrzeżenia władz, ofiarodawców lub deponentów. Zapisem tym z powodzeniem można było objąć także archiwalia prywatne.

Zmiany polityczne i ustrojowe w Polsce powojennej wymagały dostosowania przepisów dotyczących archiwów i zasobu archiwalnego do nowych warunków. *Dekret Prezydenta RP z 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych*⁵ anulował dotychczasowe uregulowania prawne. Wzorem archiwistyki radzieckiej wprowadzono pojęcie państwowego zasobu archiwalnego, aczkolwiek dokładnie wyjaśniono je dopiero w *Rozporządzeniu Rady*

⁴ Dz. Urz. MWRiOP 1928 nr 11, poz. 188.

⁵ Dz. U. 1951 nr 19, poz. 149.

*Ministrów z 26 kwietnia 1952 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego*⁶ (pojęcie państwowego zasobu archiwalnego) oraz *Rozporządzeniu Rady Ministrów PRL z 19 lutego 1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego*⁷ ze zmianami z 30 grudnia 1958 r.⁸ Państwowy zasób archiwalny tworzyły wszystkie materiały archiwalne posiadające znaczenie historyczne dotyczące polityki, społeczeństwa, gospodarki i nauki. Zaliczono tu również materiały rodów i rodzin, stanowiące rezultat działalności osób prywatnych – działaczy państwowych i społecznych, twórców w dziedzinie nauki, literatury i sztuki – pod warunkiem, że przeszły „we władanie Państwa”, czyli znalazły się w zasobie archiwów państwowych. Proces przejmowania archiwaliów prywatnych znacznie ułatwił okólnik MRiRR z dnia 14 lutego 1946 r. skierowany do wojewódzkich urzędów ziemskich⁹. W ten sposób w archiwach znalazły się m. in. korespondencja prywatna i inne aktowe pamiątki rodzinne byłych właścicieli majątków. Materiały te, zewidencjonowane i opracowane, stały otworem przed użytkownikami.

W zakresie udostępniania archiwaliów Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych wydał w latach pięćdziesiątych trzy zarządzenia: z dnia 20 maja 1952 r., z dnia 20 kwietnia 1955 r. oraz z dnia 29 czerwca 1960 r.¹⁰ Oprócz tego obowiązywało zarządzenie ministra Kultury i Sztuki z dnia 22 marca 1957 r.¹¹ Niestety, normatywy te, jak również sam *Dekret* z 1951 r., w porównaniu do przepisów międzywojennych bardzo ogólnikowo i w podstawowym zakresie regulowały zasady udostępniania akt, bez odniesienia do konkretnych typów materiałów archiwalnych. Warto zatrzymać się w jednym punkcie. Udostępnianie zasobu należało do kompetencji dyrektorów archiwów. Mogli oni odmówić udostępnienia akt nie tylko ze względu na ich stan zachowania czy stopień uporządkowania, ale także z „innych specjalnie uzasadnionych przyczyn”, a także cofnąć zezwolenie, o ile użytkownik nie stosował się do jego warunków bądź też nie przestrzegał regulaminu pracowni naukowej. Udostępnianie, jak i jego zakres zależało więc od decyzji administracyjnej, aż do uchwalenia pierwszej, obowiązującej do dziś, ustawy archiwalnej w 1983 r.¹² W porównaniu z poprzednimi aktami prawnymi, ustawa w swojej formie i treści była bardziej rozbudowana i regulowała w zasadzie wszystkie główne kierunki działania archiwów, jak również określała strukturę narodowego zasobu archiwalnego, dzieląc go na państwowy i niepaństwowy (ewidencjonowany i nieewidencjonowany) zasób archiwalny. W skład państwowego zasobu archiwalnego (dalej: PZA) zaliczono interesujące nas materiały

⁶ Dz. U. 1952 nr 24, poz. 165.

⁷ Dz. U. 1957 nr 12, poz. 66.

⁸ Dz. U. 1959 nr 2, poz. 12.

⁹ H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 415.

¹⁰ *Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na dzień 1 października 1952 r.*, zeszyt 1, oprac. Z. Kolankowski, K. Murza-Murzicz, Warszawa 1952, s. 24-26; *Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na dzień 30 czerwca 1961 r.*, oprac. M. Bielińska, A. Ptaśnikowa, Warszawa 1962, s. 170-176.

¹¹ M. P. 1957 nr 24, poz. 173.

¹² *Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach* z 14 lipca 1983 r. (tekst jednolity Dz. U. 2006 nr 97, poz. 672 i 673).

proweniencji prywatnej, powstałe w wyniku działalności: działaczy politycznych, społecznych, gospodarczych, twórców w dziedzinach nauki, techniki oraz kultury i sztuki oraz osób, które swoją działalnością przyczyniły się do rozwoju Państwa Polskiego, życia politycznego, społecznego i in. Ponadto, PZA stanowią archiwa rodzin i rodów, które wywierały historyczny wpływ na sprawy państwowe, stosunki polityczne, gospodarcze i społeczne, a także dotyczące ich majątków, przedsiębiorstw i innej działalności gospodarczej, o ile archiwa te stały się własnością Państwa w drodze zakupu, darowizny lub w „innej drodze”¹³.

Ustawa reguluje zasady udostępniania materiałów archiwalnych, niemniej, jak słusznie zauważył Dariusz Grot w jednym ze swoich artykułów¹⁴, nie wszystkich. Zasady te odnoszą się praktycznie do PZA, który tworzą materiały wytwarzane przez instytucje i urzędy państwowe i samorządowe, oraz powstałe w toku działania obcych władz i administracji państwowej, kościołów i związków wyznaniowych, partii politycznych i innych organizacji o charakterze politycznym, społecznym, zawodowym i gospodarczym - takich, które narastały i narastają w oparciu o ustalone zasady i przepisy kancelaryjno-archiwalne i po upływie określonego czasu przekazywane są do archiwów państwowych¹⁵. Zasady udostępniania, jakie określa ustawa, zdają się nie obejmować spuścizn, które również stanowią część PZA. Przepis art. 17 ust. 1 mówi, iż materiały archiwalne udostępniane są po upływie 30 lat od ich wytworzenia, jednakże w uzasadnionych przypadkach okres ten można skrócić, o ile „nie narusza to prawnie chronionych interesów Państwa, jednostek organizacyjnych i obywateli oraz tajemnic ustawowo chronionych”¹⁶. I tu nasuwa się kilka wątpliwości. O ile ustawowy okres ochronny można zastosować i stosuje się w odniesieniu do archiwaliów urzędowych bądź wytworzonych przez inne instytucje, tak w przypadku archiwów prywatnych jest to bezzasadne, często niemożliwe ze względu na znaczną różnorodność materiałów wchodzących w skład spuścizny oraz bardziej złożony proces aktotwórczy, stanowiący pierwszy etap procesu archiwotwórczego i punkt wyjścia dla wytworzenia registratury. W wyniku ogólnej pojętej działalności twórcy zespołu archiwalnego, jego zainteresowań oraz funkcji, a zatem przepływu informacji powstaje dokumentacja. Wszystkie dokumenty i akta są wzajemnie powiązane ukazując w ten sposób zależności wewnętrzne i zewnętrzne zachodzące podczas sprawowanych przez twórcę funkcji. Efektem tych powiązań są powstałe z połączenia poszczególnych pism jednostki kancelaryjne. Nadany im układ uzależniony jest od relacji między nimi zachodzących. Wszystkie jednostki stanowią całość dokumentacji

¹³ Ibidem, art. 15.

¹⁴ D. Grot, *Dostępność archiwaliów – stan prawny*, „Archiwista Polski” Nr 4 (20) Rok V, 2000, s. 43.

¹⁵ *Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*, art. 17.

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 lipca 2008 r. w sprawie określenia szczególnych wypadków i trybu wcześniejszego udostępniania materiałów archiwalnych (Dz. U. 2008 nr 156, poz. 970).

twórcy zespołu organizowane są ostatecznie w registraturę, którą tworzy jej układ i sporządzone pomoce kancelaryjne¹⁷.

Powyższa definicja w całości znajduje zastosowanie w przypadku typowych zespołów archiwalnych. Natomiast kwestia spuścizn archiwalnych przedstawia się nieco inaczej. Spuścizna archiwalna, czy też archiwum prywatne jest specyficzną formą zespołu. Oprócz materiałów proveniencji prywatnej powstałych w wyniku aktywnej i szerokiej działalności oraz zainteresowań twórcy zespołu, obejmujących działalność artystyczną, naukową, funkcje polityczne, społeczne i gospodarcze, w tym korespondencję prywatną i urzędową, kształtującą obraz tej działalności i kontaktów, czyli powiązania zewnętrzne, włącza się do spuścizny wszelką dokumentację powstałą niezależnie od twórcy, ale bezpośrednio związaną z jego osobą, np. akt urodzenia lub zgonu. Jest to dokumentacja wytworzona przez instytucje lub osoby pozostające w zewnętrznych relacjach z osobą twórcy¹⁸.

Kształtowaniu się spuścizny towarzyszą czynności aktotwórcze, na które składają się wszystkie etapy działalności twórcy od chwili zaistnienia – narodzin, poprzez szerokie kontakty towarzyskie, rodzinne i zawodowe oraz zainteresowania mające swoje zakończenie w momencie zgonu. Mamy więc do czynienia z procesem powstawania szeregu typów dokumentacji powiązanej bezpośrednio z twórcą spuścizny.

Kolejnym powodem, dla którego ustawowy okres ochronny nie sprawdza się w przypadku spuścizn jest to, iż stanowią one własność prywatną twórców, względnie spadkobierców, którzy kierując się różnymi przesłankami mogą swobodnie przekazywać swoje papiery jakimkolwiek instytucjom czy osobom w formie daru, depozytu, w drodze zapisu testamentowego lub sprzedaży – i to sami twórcy bądź ich spadkobiercy mogą ustalić warunki udostępniania przekazywanych materiałów. O tym za chwilę.

Zasady udostępniania materiałów archiwalnych regulowane są przez ustawę mimo wszystko w sposób ogólny, a wiele określeń wydaje się dziś zupełnie nietrafionych i nieprecyzyjnych. Nadal możemy też przeczytać, że „materiały archiwalne udostępnia się (...) dla potrzeb nauki, kultury, techniki oraz gospodarki”, choć dostęp do archiwów jest coraz bardziej powszechny i maksymalnie zliberalizowany w porównaniu z restrykcjami wprowadzonymi przez poprzednie przepisy archiwalne, a ilość użytkowników i tym samym różnorodność potrzeb systematycznie zwiększa się. Obecnie nie wymaga się od korzystających wykazywania interesu prawnego, poza sytuacjami wyjątkowymi. Ustawa

¹⁷ B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985, s. 86-88.

¹⁸ A. Piber, *Spuścizna archiwalna – jej istota, zawartość, układ, metody porządkowania*, „Archeion” T. 42, 1965, s. 44-46; Z. Kolankowski, *Granice spuścizny archiwalnej*, „Archeion” T. 57, 1972, s. 56-64, 72; *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*, Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1990.

niestety nie odsyła do odrębnych przepisów, które określają zasady i warunki dostępu do informacji i akt.

Na początek należy przytoczyć zarządzenia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Pierwsze jeszcze z roku 1977¹⁹, wydane na podstawie Zarządzenia Ministra Kultury i Sztuki z dnia 22 marca 1957 r. w sprawie korzystania z materiałów archiwalnych²⁰. Zbyt restrykcyjne co do warunków udostępniania nakreślonych ustawą z 1983 r., zniesione zostało w roku 2000 zarządzeniem nr 4 NDAP w sprawie organizacji udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych²¹. Wprawdzie oba zarządzenia też nie odnoszą się do konkretnych materiałów archiwalnych, w tym archiwów prywatnych, jednakże na uwagę zasługuje fakt przywołania normatywów zewnętrznych w zakresie wcześniejszego udostępniania materiałów archiwalnych, zbierania i udostępniania informacji przez organy władzy publicznej, a przede wszystkim ochrony dóbr osobistych oraz informacji niejawnych. Trzeba tutaj jeszcze dodać, iż niezwykle istotna w przypadku archiwów prywatnych jest ochrona w zakresie prawa autorskiego²². Jest to problem nieznan praktycznie archiwaliom urzędowym.

Powyższe kwestie regulują w szczególności trzy akty prawne: ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych²³, oraz ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny²⁴ oraz ustawa zasadnicza – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.²⁵. Ustawy te nie tylko gwarantują prawo swobodnego dostępu do informacji, ale jednocześnie wprowadzają pewne zastrzeżenia w stosunku do zakresu udostępnianych danych, mając na celu ochronę dóbr osobistych człowieka, w tym nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnicę korespondencji, czy wyniki jego twórczości. Ograniczenia te jednak nie mogą naruszać wolności i praw, o których mowa w Konstytucji (art. 31, ust. 3; art. 47)²⁶. Ustawa o ochronie danych osobowych oraz Kodeks cywilny wymieniają przykładowe dobra osobiste podlegające ochronie, jako atrybuty każdej osoby fizycznej. Oprócz przyrodzonych, jak wolność, zdrowie, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim czy wizerunek i inne dane osobowe umożliwiające identyfikację danej osoby, także nabyte, czyli będące rezultatem określonej działalności, m. in. twórczości naukowej, artystycznej, wynalazczej, oraz inne, których powstanie wynika z konkretnych okoliczności i zdarzeń, bądź udziału

¹⁹ Zarządzenie nr 11 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 18 maja 1977 r. w sprawie wprowadzenia regulaminów dotyczących udostępniania materiałów archiwalnych w pracowniach naukowych archiwów państwowych.

²⁰ M. P. 1957 nr 24, poz. 173.

²¹ Zarządzenie nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 18 maja 2000 r. w sprawie organizacji udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych (WOU 80-2/2000).

²² Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. 1994 nr 24 poz. 83).

²³ Dz. U. 1997 nr 133, poz. 883.

²⁴ Dz. U. 1964 nr 16, poz. 93 z późn. zmianami; D. Grot, *Dostęp do archiwów, a inne prawa i wolności. Stan prawny na 31 grudnia 2005 r.*, „Archeion” T. 109, 2006, s. 23-27.

²⁵ Dz. U. 1997 nr 78, poz. 483.

²⁶ D. Grot, *Dostępność zasobów archiwów państwowych (część czwarta)*, Problemy Archiwistyki” Nr 3 (3) 2009, s. 56-57

w stosunkach społecznych, politycznych, gospodarczych, w tym tajemnica korespondencji²⁷. Przepisy te zgodne są z założeniami Dyrektywy 95/46/EC Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 24 października 1995 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w zakresie przetwarzania danych osobowych oraz swobodnego przepływu tych danych²⁸. Istotne z punktu widzenia archiwaliów, również prywatnych, są założenia, iż proces przetwarzania danych osobowych wymaga w pewnych przypadkach zgody podmiotu danych, a samo przetwarzanie dla celów historycznych, statystycznych czy naukowych nie jest na ogół uważane za niezgodne z celami, dla których dane były gromadzone. Warunkiem jest tutaj także zapewnienie odpowiednich zabezpieczeń (art. 6).

Gdy mowa o ochronie twórczości artystycznej czy naukowej, przywołać trzeba ustawę o prawie autorskim i prawach pokrewnych²⁹. To również ma duże znaczenie w stosunku do archiwaliów prywatnych, szczególnie naukowców i artystów, którzy przekazali swoje materiały do archiwów. Zgodnie z ustawą, przedmiotem prawa autorskiego jest każdy przejaw działalności twórczej o charakterze indywidualnym, bez względu na postać. W szczególności do grupy objętej ochroną należą utwory literackie, publicystyczne, naukowe, kartograficzne oraz mające postać elektroniczną, ponadto dzieła plastyczne, fotograficzne, muzyczne i słowno-muzyczne, a także audiowizualne. Jednakże ochroną objęty jest wyłącznie sposób wyrażania, a nie odkrycia, idee, metody bądź zasady działania (art. 1 ust. 2). Takie materiały również stanowią część archiwów prywatnych przechowywanych m. in. w archiwach państwowych. Twórcom, abstrahując od kwestii ochrony dóbr osobistych i ewentualnych zastrzeżeń przez nich określanych, przysługują wszelkie autorskie prawa osobiste chroniące *nieograniczoną w czasie i niepodlegającą zrzeczeniu się lub zbyciu więź z utworem* (art. 16). Odnosi się to w szczególności do autorstwa utworu, oznaczenia go swoim nazwiskiem lub pseudonimem, nienaruszalności treści i formy utworu oraz jego rzetelnego wykorzystania, a także nadzoru nad sposobem korzystania z utworu. Samo pozyskanie materiałów prywatnych przez m. in. archiwa państwowe w drodze zakupu czy też darowizny, a zatem przejęcie prawa własności, nie jest równoznaczne z nabyciem autorskich praw majątkowych, o ile takich nabywca nie otrzymał³⁰. Wynikają z tego określone restrykcje co do udostępniania, jednakże w stosunku do archiwów, bibliotek i szkół zasady udostępniania określa art. 28 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Mówi on, iż wymienione instytucje mogą udostępniać nieodpłatnie, w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarze utworów rozpowszechnionych, sporządzać bądź zlecać sporządzenie egzemplarzy rozpowszechnionych utworów w celu uzupełnienia, zachowania lub ochrony własnych zbiorów. Mają także prawo udostępniania zbiorów dla celów badawczych lub poznawczych.

²⁷ Dz. U. 1997 nr 133, poz. 883, art. 6 ust. 1 i 2; Dz. U. 1964 nr 16, poz. 93, art. 23. Patrz też: *Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych* (Dz. U. 1994 nr 24 poz. 83), art. 81, 82, 83, 84.

²⁸ Dz. Urz. Wspólnot Europejskich Nr L 281/31 z 1995 r.

²⁹ Dz. U. 1994 nr 24, poz. 83.

³⁰ D. Kot, *Autorsko-prawne zagadnienia gromadzenia i udostępniania materiałów archiwalnych*, „Archiwista Polski” nr 2(22), 2001, s. 13.

Archiwa mogą również wykonywać reprodukcje takich materiałów dla osób fizycznych, bez zezwolenia twórcy w zakresie własnego użytku osobistego (art. 23). Autorskie prawa majątkowe i prawa pokrewne wygasają z upływem 70 lat po śmierci twórcy.

Wobec powyższego trzeba zaznaczyć, iż wygaśnięcie autorskich praw majątkowych nie oznacza jednoczesnego wygaśnięcia autorskich praw majątkowych, chroniących prawo do autorstwa utworu, oznaczenia utworu swoim nazwiskiem lub pseudonimem, nienaruszalności treści i formy oraz jego rzetelnego wykorzystania, a także decydowania o pierwszym udostępnieniu, jak również nadzoru nad sposobem korzystania z utworu. Prawa te, zgodnie z art. 16 ustawy, są nieograniczone w czasie i nie podlegają zrzeczeniu się przez twórcę. Nie wygasają również po jego śmierci.

Problem otwartości archiwów poruszono także w *Rekomendacji dotyczącej zasad dostępu do archiwów* opracowanej przez Radę Europy i Międzynarodową Radę Archiwów, przyjętej ostatecznie przez Radę w roku 1998³¹. Postuluje ona stosowanie przez państwa członkowskie Unii Europejskiej rozwiązań prawnych w zakresie dostępu do archiwów zgodnie z propozycjami zawartymi w treści *Rekomendacji* oraz dostosowanie już funkcjonujących przepisów do rekomendowanych zasad. Dostęp do archiwów publicznych, jako jedno z praw obywatelskich i praw człowieka, niezależnie od narodowości czy statusu społecznego, powinien być nieodpłatny i wolny. Na drodze prawnej winno być ustalone albo całkowite otwarcie archiwów, albo wyraźnie określony czas i przyczyna ich niedostępności. Treść Rekomendacji odnosi się także do archiwów prywatnych (osób, rodzin, biznesu, związków wyznaniowych etc.), traktowanych na równi z archiwaliami proveniencji urzędowej jako część dziedzictwa narodowego. Dostęp do nich powinien być również otwarty, jednakże po uwzględnieniu i zakomunikowaniu użytkownikowi ewentualnych zastrzeżeń.

Analizując powyższe przepisy można dojść do wniosku, iż mimo statutowych obowiązków instytucji publicznych, jakimi są archiwa państwowe, w odniesieniu do archiwów prywatnych należy szczególnie dbać o zachowanie określonych zasad dostępu. Problem pozostaje jednak wciąż otwarty i prawnie nieuregulowany. Archiwa państwowe nie mają obowiązku przejmowania archiwaliów prywatnych, dopóki nie będzie w tej sprawie decyzji samego twórcy, bądź jego spadkobierców – dysponentów jego spuścizny. To oni przekazując akta do archiwum z myślą pozostawienia po sobie dowodów udziału w życiu kulturalnym, artystycznym, naukowym czy politycznym kraju mogą, aczkolwiek nie muszą, mając pełną tego świadomość, ustalać określone warunki udostępniania całości akt, bądź wybranych ich rodzajów. Obowiązkiem archiwum jest przestrzeganie tych warunków, a w przypadku ich braku postępowanie zgodnie z obowiązującymi przepisami chroniąc tym

³¹ D. Nałęcz, *Europejska polityka dostępu do archiwów*, „Archeion” T. 99, 1998, s. 54; Recommendation No. R (2000) 13 of the Committee of Ministers to member states on a European policy on access to archives, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=366245>, 6 XI 2009.

samym dobre imię i prywatność twórcy oraz jego rodziny. Nie mówię tu o powrocie do restrykcyjnych zasad udostępniania materiałów archiwalnych. Prawo do informacji z mocy *Konstytucji* przysługuje każdemu, a kodeks etyczny archiwisty nakazuje możliwie jak najszerze udostępnianie dziedzictwa kulturalnego w różny sposób, nie tylko bezpośredni³². Niemniej zarówno szacunek dla samego twórcy i przekazującego wymaga zabiegów zmierzających do ochrony zawartych w aktach prywatnych informacji przed wykorzystaniem niezgodnym z deklaracją użytkownika. Nawet, gdy twórca nie określi warunków udostępniania lub określony przezeń tzw. okres ochronny minie.

Niezwykle istotna jest w tym przypadku właściwa informacja o tych warunkach przekazana w sposób precyzyjny potencjalnemu użytkownikowi i ujęta w opisie zespołu (zbioru, kolekcji). Obowiązujący w Polsce system informacyjny – ogólnopolska wersja bazy danych SEZAM i IZA zdają się być ubogie w tym zakresie i wymagają rozbudowania. Wybór pomiędzy opcją zespołu udostępnianego w całości, nie udostępnianego, udostępnianego częściowo lub warunkowo jest niewystarczający (odpowiednio z listy: tak, nie, częściowo, warunkowo), mając na uwadze chociażby zalecenia *Rekomendacji*. Widocznym problemem jest również częste, niestety, pomijanie tego pola przez osoby wprowadzające dane do baz, albo nawet określanie dostępności nie oddającej stanu faktycznego. Na przykład: korespondencja oraz materiały dotyczące publikacji z zespołu nr 598 „Akta prof. Mariana Biskupa, historyka z Torunia, 1932-2000” znajdującego się w zasobie Archiwum Państwowego w Toruniu, zgodnie z życzeniem twórcy mogą zostać udostępnione za jego życia wyłącznie za jego zgodą. Informacja zawarta w bazie SEZAM („tak”) wskazuje jednak na całkowitą dostępność zespołu. Z kolei w przypadku fotografii z zespołu nr 1774 „Archiwum fotografika Olgierda Gałdyńskiego z Torunia 1950-1984” Archiwum może swobodnie nimi dysponować w zakresie udostępniania, kopiowania, reprodukcji, publikacji, powielania z zastrzeżeniem obowiązku zaznaczenia osoby – autora fotografii. Również i w tym przypadku SEZAM nie jest precyzyjny. Jakkolwiek informacja o całkowitej dostępności zespołu jest słuszna, konieczne jest także wskazanie ww. warunków.

Podobnych przykładów jest więcej. Należy rozważyć rozbudowanie bloku warunków udostępniania i wykorzystania, chociażby w zakresie ujętym w standardzie ISAD (G), uwzględniając warunki decydujące o udostępnianiu oraz reprodukowaniu całości akt w zespole, bądź tylko wybranych materiałów archiwalnych³³. Można również w jakimś stopniu skorzystać z praktyki stosowanej w innych krajach (patrz załącznik), albo też z proponowanego przez prof. B. Ryszewskiego standardu opisu archiwaliów FOPAR, który przewiduje obecność informacji o warunkach dostępności już na poziomie jednostki archiwalnej³⁴.

³²Kodeks Etyczny Archiwisty uchwalony na XIII Międzynarodowym Kongresie Archiwów w Pekinie, „Archiwista Polski” Nr 1/1997, s. 10-14.

³³ ISAD (G): międzynarodowy standard opisu archiwalnego, oprac. Hubert Wajs, Warszawa 2005.

³⁴ B. Ryszewski, *Problemy komputeryzacji archiwów*, Toruń 1994, s. 52-58.

Warto zwrócić uwagę na to, iż w wielu państwach gromadzone są informacje o tym, do kogo należy się zwrócić z prośbą o zgodę na korzystanie bądź wykonanie reprodukcji z archiwaliów. Powinny one stanowić także jeden z elementów opisu archiwalnego. System zastrzeżeń powinien się zatem rozwinąć – szczególnie, jeśli chodzi o materiały mające charakter ściśle osobisty, np. korespondencja prywatna, pamiętniki. Muszą to być precyzyjne uregulowania prawne, oraz ich przełożenie na informację o warunkach udostępniania zbiorów.

Powyższe wskazuje na wciąż aktualny problem niedostatecznych uregulowań prawnych w zakresie udostępniania archiwów prywatnych. Konieczne jest przyjęcie precyzyjnych ustaleń w zakresie ochrony informacji o osobach żyjących oraz ich krewnych. Obecny stan przepisów może wydawać się wystarczający w przypadku, gdy twórcy już nie żyją i brak jest również potencjalnych spadkobierców.

PROBLEMY ARCHIWISTYKI

Załącznik

Wybrane przykłady opisów zbiorów (kolekcji) prywatnych z zasobów archiwów innych państw z uwzględnieniem bloków informacji o dostępności i warunkach uzyskania reprodukcji.

1. *Online Archive of California*, <http://www.oac.cdlib.org/>

Collection Guide	
Collection Title:	Guide to the Ellen K. Lee Collection on Helena Modjeska and Orange County MS.R.143
Collection Number:	MS.R.143
Get Items:	 Offline. Contact UC Irvine::Special Collections No online items
Collection Overview	
Description	This collection comprises materials collected by Ellen K. Lee, Orange County historian and Helena Modjeska expert, during the course of her research from 1965 until her death in 2006. The materials document Ellen Lee's research, Helena Modjeska's life in the United States, and Orange County history during the late nineteenth century and early twentieth century. Lee collected many forms of materials during her research, and many images and textual source materials are reproductions of items housed at other repositories in the United States. Additionally, Lee's collection includes research notes on various topics, file indexes, chronologies, correspondence, writings, and other materials created or produced by Lee during her work on the Board of the Helena Modjeska Foundation.
Background	Ellen K. Lee, Orange County historian and Helena Modjeska authority, was born in 1918 in Coeur d'Alene, Idaho to lawyer and farm owner, Thomas Kerl, and his wife Lola. Lee studied English literature at Wellesley College, graduating in 1938. Seeking a warmer climate, she moved to Los Angeles in the late 1940s with her husband. In 1956, she moved to Newport Beach where she raised four sons and pursued scholarly interests including lecturing and writing about local history. Lee first learned of Helena Modjeska while completing a writing assignment for a UC Irvine professor in 1965. Intrigued by Modjeska, Lee eventually became a leading expert on the nineteenth-century Polish actress.
Extent	7.4 Linear feet (17 boxes)
Restrictions	Publication Rights Property rights reside with the University of California. Literary rights are retained by the creators of the records and their heirs. For permissions to reproduce or to publish, please contact the Head of Special Collections and Archives.

2. Online Archive of California, <http://www.oac.cdlib.org/>

Collection Guide

Collection Title: Overview of the S. Jordanowski photograph

Collection Number: 80058

Get Items: [Offline. Contact Hoover Institution](#)
 No online items

Collection Overview

Description Depicts a bust of Prime Minister Ignacy Paderewski of Poland, made by N. Tregor, 1941.

Extent 1 item (1 envelope) (0.1 linear feet)

Restrictions Publication Rights For copyright status, please contact the Hoover Institution Archives.

Availability Access Collection is open for research. Access to sound recordings, video recordings, or motion picture material requires at least two weeks advance notice. Please contact the Hoover Institution Archives for further information.

PROJ

3. The National Archives and Records Administration, Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, <http://archives.gov/research/arc/>

Creator(s):	Morrow, E. Frederic (Everett Frederic), 1909-1994
Type(s) of Archival Materials:	Textual Records
Contact(s):	Dwight D. Eisenhower Library (NLDDE), 200 SE 4th Street, Abilene, KS, 67410-2900. PHONE: 785-263-6700; FAX: 785-263-6715; EMAIL: eisenhower.library@nara.gov .
Inclusive Dates:	1952 - 1963
Part Of:	Collection DDE-1044: E. Frederic Morrow Papers, 1952 - 1963
Arrangement:	Arranged alphabetically by subject.
Access Restriction(s):	Restricted - Partly Donor Restricted Under terms of the instrument of gift signed by the donor the following classes of documents are withheld from research use: papers that are security classified until such classification shall be removed; papers the use of which may be prejudicial to the maintenance of good relations with foreign nations; papers containing statements made in confidence unless the reason for confidentiality no longer exists; papers relating to family or private business affairs; papers containing statements which might be used to injure, harass, or damage any living person.
Use Restriction(s):	Restricted - Possibly Copyright The unpublished writings of E. Frederic Morrow are in the public domain. Copyright for other personal writings that might be among these records is subject to the discretion of their creator.

PROBLEMY AKA

4. *The National Archives (Kew, Richmond, Surrey) Wielka Brytania,*
<http://www.nationalarchives.gov.uk/catalogue/search.asp>

Record Summary

Scope and content	Lord President's personal papers and correspondence
Covering dates	1935 Sept. - 1937 Feb.
Availability	Open Document, Open Description, Normal Closure before FOI Act: 30 years
Held by	The National Archives, Kew

Access

Access conditions	Normal Closure before FOI Act: 30 years
Record opening date	
Closure status	Open Document, Open Description
Restrictions on use	
Immediate source of acquisition	
Custodial history	
Location of originals	
Copies information	
Held by	The National Archives, Kew

5. *Cambridge University, King's College Archive Centre,*
<http://janus.lib.cam.ac.uk/db/node.xsp?id=EAD/GBR/0272/PP/RFK>

The Papers of Richard Ferdinand Kahn

The hierarchical structure of this catalogue is shown below. [See the entire contents of the catalogue](#)

Reference	GBR/0272/RFK
Covering dates	1890-1989
Held by	Cambridge University, King's College Archive Centre
Extent	82 boxes
Conditions of access	The majority of the Kahn papers are readily available to scholars in the Archive Centre. Record consultation is by appointment. However, restrictions on access apply to some records, in view of the sensitivity of their contents. Some personal letters are restricted while the author is still living and may be read only with the author's written permission. Some material is reserved. In the College's opinion the contents of these files might be considered confidential or offensive by living people other than the author. There is no access to these files for the time being. Records with restricted access are noted throughout the catalogue.
Conditions of copying	Enquiries concerning copyright in the writings of R. F. Kahn, including permission to publish any part of his previously unpublished writing, should be addressed to Professor David Papineau, c/o the Archive Centre, King's College, Cambridge, CB2 1ST.

6. Archives de France,

<http://daf.archivesdefrance.culture.gouv.fr/>

<http://www.archivesdefrance.culture.gouv.fr/gerer/archives-privees/achats/>

84 J 1-83 Fonds du docteur Sentex, de Saint-Sever

Dates extrêmes : 1834 - 1924

Importance matérielle : 0,80 ml

Lieu de conservation : Archives départementales - Landes

Modalités d'entrée :

Don

Conditions d'accès :

Accès soumis à autorisation

Conditions de reproduction :

Reproduction soumise à autorisation

Instruments de recherche associés :

Répertoire numérique détaillé, dactylographié, 12 p.

Présentation du contenu :

Fonds documentaire sur les élections politiques locales et archives privées.

Personnes : Sentex (docteur)

Lieux géographiques : Morbihan ; Lorient